

Mateusz Bieńkowski

Akademia Pedagogiki Specjalnej

ORCID 0000-0003-0703-8514

DOI <https://doi.org/10.21697/ucs.2022.29.1.03>

WSPÓŁCZESNE KONCEPCJE CYKLICZNEJ ZMIANY SPOŁECZNEJ

Contemporary concepts of cyclical social change

Streszczenie

Przedmiotem artykułu jest zagadnienie cyklicznej zmiany społecznej zawartej w koncepcjach dwudziestowiecznych badaczy. Zmiana społeczna może być ujęta w formie powtarzającego się cyklu lub w sposób linearny. W pierwszym przypadku przebiega ona w taki sposób, że bieg wydarzeń powraca po jakimś czasie do punktu początkowego. Koncepcja cyklicznej zmiany społecznej ma długie tradycje sięgające antyku, jednak na przestrzeni stuleci podejście to nie znalazło wielu kontynuatorów. Celem niniejszej pracy jest nie tylko zaprezentowanie współczesnych teorii cyklicznych, ale także analiza mechanizmów podziału cykli. Zostaną w niej zbadane teorie Oswalda Spenglera oraz Arnolda Toynbee opisujące mechanizmy zmiany w odniesieniu do cyklu rozwoju oraz upadku cywilizacji oraz najbardziej uznane socjologiczne koncepcje cykliczne autorstwa Vilfredo Pareto oraz Pitirima Sorokina. W artykule zostaną także przeanalizowane dwie teorie cykliczne z przełomu XX i XXI w. Koncepcja cyklu pokoleniowego Neila Howe'a i Williama Straussa oraz koncepcja cykli sekularnych Piotra Turchina. Istotne jest także porównanie wskazanych teorii z dwudziestowiecznymi uznanymi w socjologii koncepcjami cyklicznymi.

Słowa kluczowe: teorie cykliczne, zmiana społeczna, cykl pokoleniowy, cykl sekularny, Neil Howe, William Strauss, Piotr Turchin

Abstract

The article considers cyclical social change in the concepts of twentieth-century researchers. Social change can be described as a repeating cycle or a linear model. In the first case, events return to the starting point after some time. Cyclical theories of social change have a long tradition dating back to antiquity, but over the centuries this approach has not found many followers. The purpose of the article is not only to present contemporary cyclical theories but also an analysis of the mechanisms which divide cyclical theory. The article will analyse Oswald Spengler and Arnold Toynbee theories describing the mechanisms of change in relation to the development cycle and the fall of civilization. However, the work will not omit the most recognized sociological cyclical concepts – Vilfredo Pareto and Pitirim Sorokin concepts. The article will also analyze two cyclical theories from the turn of the 20th and 21st centuries. The concept of the Howe and Strauss generation cycle and the concept of the secular cycles by Peter Turchin. It is also important to compare these theories with the 20th-century cyclical concepts recognized in sociology.

Keywords: cyclical theories, social change, generation cycle, secular cycle, Neil Howe, William Strauss, Peter Turchin

Wprowadzenie

Historia podejścia cyklicznego do mechanizmów zmiany społecznej ma długie tradycje¹, jednakże współcześni badacze rzadko odwołują się do teorii cyklicznych. Od końca II wojny światowej zdecydowanie dominuje zainteresowanie zmianą społeczną typu liniowego, uwyrażniające się przede wszystkim w różnego typu teoriach modernizacji (m.in. Talcott Parsons, Seymour Lipset, Ronald Inglehart) analizujących przejście od społeczeństwa tradycyjnego do nowoczesnego. Nie inaczej było w wieku XIX, kiedy analogiczną rolę odgrywały koncepcje Comte'a, Spencera i Marksa. W sposób bardziej wyrazisty koncepcje cykliczne pojawiają się w europejskich naukach społecznych dopiero w przeddzień I wojny światowej. W ciągu ostatnich dwóch dekad wyłoniły się ponownie propozycje koncepcji cyklicznych, z których dwie są omówione poniżej².

Istotą zmiany cyklicznej jest występowanie punktów zwrotnych, które doprowadzają do odwrócenia dotychczasowego trendu, cecha ta odróżnia proces cykliczny od orientacji kierunkowej. Można odnieść wrażenie, że koncepcje linearne zmiany społecznej znajdują uznanie zwłaszcza w okresie stabilizacji struktur społecznych i rozwoju ekonomicznego. Wtedy to społeczeństwo wierzy w dalszy postęp, który odpowiada orientacji kierunkowej zmiany społecznej. Podejście cykliczne do mechanizmów zmiany rozwija się z kolei w okresach kryzysu, kiedy społeczeństwo ma nadzieję na odwrócenie negatywnego trendu i poprawę nastrojów.

Artykuł podzielony jest na trzy części. Pierwsza z nich prezentuje najbardziej uznane socjologiczne koncepcje cykliczne XX w.: Pitirima Sorokina oraz Vilfredo Pareto, a także teorie Spenglera i Toynbee opisujące mechanizmy zmiany w odniesieniu do cyklu rozwoju oraz upadku cywilizacji. W drugiej części artykułu zostanie przeanalizowana koncepcja cyklu pokoleń Neila Howe'a i Williama Straussa z przełomu XX i XXI w. Ostatnia część poświęcona jest koncepcji cyklu sekularnego Piotra Turchina z początku wieku XXI. Obydwie koncepcje, cyklu pokoleń i cyklu sekularnego, pojawiły się w kręgu amerykańskich nauk społecznych i głównie w tym obszarze są popularne.

Celem artykułu jest nie tylko zaprezentowanie współczesnych teorii cyklicznych oraz analiza zasad ich podziału. Istotne jest także porównanie cyklu Howe'a i Straussa oraz cyklu Piotra Turchina z dwudziestowiecznymi uznanymi w socjologii koncepcjami cyklicznymi. Należy podkreślić, że do tej pory publikacje Howe'a i Straussa oraz Piotra Turchina nie zostały przetłumaczone na język polski. Koncepcję cyklu pokoleń poruszają nieliczne polskie artykuły naukowe (Kowalski 2016; Mirkowska 2017; Bienkowski 2018a; Bienkowski 2018b; Flota 2020). Tematyka cyklu sekularnego Piotra Turchina w polskiej nauce nie jest analizowana. Prace wyżej wymienionych autorów mają istotny wkład w dyskusję nad mechanizmem cyklicznej zmiany społecznej.

Dwudziestowieczne koncepcje cykliczne

Jak już wspomniano powyżej, koncepcje cykliczne pojawiły się w obrębie nauk społecznych w sposób bardziej wyrazisty w przeddzień I wojny światowej. Ich popularność trwała aż do lat 50. XX w., gdy ponownie zaczęły dominować linearne koncepcje zmiany społecznej. W latach następnych pojawiały się także koncepcje cykliczne, które jednak z reguły nie eksponowały swojego cyklicznego charakteru. Należy do nich na pewno słynna koncepcja Thomasa Kuhna (Kuhn 2012: 49) analizująca zmianę paradygmatów w nauce.

Wśród koncepcji tego okresu warto przede wszystkim przypomnieć koncepcje Vilfredo Pareto i Pitirima Sorokina. To one mają charakter ściśle socjologiczny. Pokazują rytm zmian w określonych systemach

¹ Koncepcje cyklicznej zmiany społecznej pojawiły się w antyku. Pierwszym myślicielem, który podjął to zagadnienie, był Platon. Analizował on cykliczną zmianę w odniesieniu do ustrojów politycznych w starożytnej Grecji. Tematykę cyklicznej zmiany społecznej w antyku, nazywaną przez Greków *kyklos*, kontynuowali Arystoteles i Polibiusz. W okresie rzymskim zagadnieniem tym zajmował się Ciceron. W średniowieczu ideą cyklicznej zmiany zainteresował się Ibn Chaldun. Podobnie jak Platon i Polibiusz, arabski myśliciel obserwował zjawiska w obrębie polityki. W okresie renesansu zagadnieniem tym zajmował się Machiavelli. Odwołując się do klasycznych koncepcji, które opisują idee cykliczności, należy wspomnieć o pracach XVIII-wiecznego włoskiego filozofa epoki oświecenia Giambattisty Vico. Inspiracją dla powstawania teorii cyklicznych było często przekonanie o powtarzalności różnego typu wydarzeń społecznych.

² W niektórych naukach społecznych sytuacja była jednak nieco inna. Na przykład w ekonomii trwale interesowano się koncepcjami cyklu koniunkturalnego. W dziedzinie demografii trwałym punktem odniesienia była koncepcja Malthusa.

społecznych. Żadna z nich nie wykluczała ewolucji społecznej. Przebiegać miała ona jednak wedle przedstawionego przez nich porządku.

Koncepcje Oswalda Spenglera i Arnolda Toynbee'ego nie są w pełni koncepcjami cyklicznej zmiany społecznej. Przedstawiają one raczej fazy cyklu życia cywilizacji. Warto je przypomnieć, gdyż miały wielki wpływ na powstawanie i recepcję koncepcji cyklicznych zmian społecznych w tym okresie.

Być może najbardziej uznaną teorią socjologiczną odwołującą się do koncepcji cyklicznych jest koncepcja Vilfredo Pareto³ zaprezentowana w dziele *Traktat socjologii ogólnej* (Pareto 1916)⁴. Autor skoncentrował się na mechanizmach zmiany społecznej pod koniec swojego życia, w okresie pierwszej wojny światowej.

Według Pareto system społeczny, który składa się z gospodarki, polityki oraz ideologii, przechodzi przez powtarzające się cykle (Pareto 1935: paragraf 1433). W ramach wymienionych elementów przebiegają wewnętrzne niezależne cykle. Nazwisko włoskiego socjologa jest wręcz utożsamiane z jego koncepcją krążenia elit, która zostanie poniżej przypomniana.

Przechodzenie z jednej fazy do drugiej w cyklu Pareto wynika ze zmiany właściwości, jakie posiadają członkowie elity. Do tych właściwości zalicza się motywacje, naturalne predyspozycje czy też skłonności dominujące u członków elity. Te właściwości zwane są residuami – zmiennymi. Innymi słowy, residua to zmienne, którymi kierują się członkowie elity podczas realizacji swoich działań. Zmiana społeczna według Pareto nie ma charakteru liniowego, nie jest też procesem kierunkowym. Zmiana społeczna tworzy cykl – jego rytm jest ustalany przez charakter residuów, którymi kierują się elity w sferach polityki czy gospodarki.

Vilfredo Pareto dokonał szczegółowego podziału residuów na klasy. Wyróżnił sześć grup, ale zasadniczo możemy wskazać dwie podstawowe. Pierwsza dotyczy takich kwestii, jak innowacyjność, przedsiębiorczość, która objawia się w skłonności do ryzyka. Druga grupa określa takie parametry, jak konsekwencja, stabilizacja, konserwatyzm czy też nieodstępowanie od zasad, a także orientacja kolektywna.

Mechanizm cyklu Pareto związany jest z oscylacjami między dwiema grupami residuów, które odpowiadają z kolei dwóm typom charakteru elity. Typy te są przeciwstawne względem siebie. Pierwszy typ to „lisy”, natomiast drugi to „lwy”. Model zarządzania państwem zależy od tego, który typ charakteru aktualnie sprawuje rządy. Kiedy rządzą „lisy”, polityka jest nakierowana na innowacyjność, skłonność do ryzykownych działań. „Lisy” jednak niekoniecznie dobrze radzą sobie w sytuacji wojny. Kiedy u sterów państwa są „lwy”, następuje większa stabilizacja, bezpieczeństwo, które wyrażają się w takich działaniach, jak choćby troska o zabezpieczenie bytu materialnego emerytów. „Lwy” dobrze sprawdzają się w sytuacji wojny czy próby podboju innego państwa. Jednak ich zachowawczość doprowadza do stagnacji gospodarki. Te zmiany u steru władzy Vilfredo Pareto nazywa „krążeniem elit”. Głównym źródłem cyklicznej zmiany społeczno-politycznej są dysfunkcje i błędy w rządzeniu związane z cechami wewnętrznymi elity znajdującej się aktualnie u władzy.

W istocie dwa odmienne typy charakteru przekładają się na odmienne strategie osiągania własnych celów. Włoski myśliciel twierdzi, że te dwa najbardziej typowe charaktery są biegunami, między którymi oscyluje proces cykliczny. Wymiana czy krążenie elit polega na zmianie u szczytu władzy „lwów” na „lisy” lub odwrotnie – „lisów” na „lwy”.

Trzeba podkreślić, że według włoskiego socjologa proces ten zachodzi nie tylko na gruncie politycznym, ale szerzej: jest zasadą obejmującą cały system społeczny. Według Pareto system społeczny nieustannie dąży do równowagi, a jego istotą są działania realizowane przez poszczególne jednostki.

Cykl Pareto to w istocie kilka równoległych cykli, które zachodzą w różnych kategoriach struktury społecznej. Przykładem jest cykl przemysłowo-ekonomiczny czy religijno-ideologiczny.

³ Vilfredo Pareto (1848–1923) myśliciel o niezwykle szerokich zainteresowaniach. Łączył wiele dziedzin nauki – od fizyki poprzez budownictwo aż po ekonomię, w której do dziś ma swoje zaszczytne miejsce. Należy wspomnieć w tym kontekście o zasadzie Pareto, zgodnie z którą 20% badanych obiektów związanych jest z 80% pewnych zasobów. W ekonomii uznanie zdobyło także pojęcie optymalności Pareto, zwane także optimum w sensie Pareto. Oznacza stan, gdy nie jest możliwa realokacja zasobów, powiększająca dobrobyt którejkolwiek jednostki bez jednoczesnego zmniejszenia dobrobytu innej jednostki.

⁴ Oryginalny tytuł *Trattato di sociologia generale* (1916). Angielskie tłumaczenie, zatytułowane *The Mind and Society*, opublikowano w roku 1935. Po polsku fragmenty *Trattato di sociologia generale* ukazały się w przygotowanym dla Biblioteki Socjologicznej przez Andrzeja Kojdera wyborze pism Pareto zatytułowanym *Uczucia i działania* (1994).

We współczesnych cyklicznych koncepcjach socjologicznych jedną z najbardziej spójnych teorii stworzył Pitirim Aleksandrowicz Sorokin (1889–1968). Na przełomie lat 30. i 40. Sorokin opublikował kilkutomowe dzieło *Social and Cultural Dynamics*, w którym sformułował koncepcję społeczno-kulturowego cyklu.

Według tego autora historia nie ma jednego kierunku, nie można zatem w prosty sposób przewidywać wydarzeń w przyszłości, analizując doświadczenia z historii świata (Szacki 2002: 728). Zmiana społeczna nie następuje skokowo, lecz jest postępującym procesem, w którym okresy stabilizacji są stosunkowo krótkie (Sorokin 2009: 14)⁵.

Swoją cykliczną koncepcję Sorokin oparł na trzech systemach kulturowych, które jego zdaniem funkcjonują w historii świata (Sorokin 1957: 20). Pierwszym systemem jest kultura ideacyjna, kolejnym kultura zmysłowa, zwana też materialną, natomiast trzeci system to kultura idealistyczna.

Zasada podziału cyklu Sorokina opiera się na zmianie w zakresie mentalności kulturowej i systemach kulturowych: to powtarzająca się sekwencja kultur ideacyjnych, idealistycznych i zmysłowych (Sorokin 1957: 24). Przejście z jednej fazy cyklu do drugiej następuje wówczas, kiedy wyczerpuje się potencjał do realizowania kreatywnych działań. Jest to rodzaj bariery, po której następuje regres w rozwoju kultury⁶.

Istotą zmiany są zatem czynniki wewnętrzne, natomiast czynniki zewnętrzne, do których zaliczyć można podbój czy zmiany w środowisku naturalnym, mogą mieć wpływ jedynie na długość faz poszczególnych cykli.

Kultura ideacyjna koncentruje się na potrzebach duchowych, silnym oraz trwałym gorsecie moralnym. Charakteryzuje się też tłumieniem potrzeb konsumpcyjnych. Dużą wagę przykładają do religijności. W kulturze ideacyjnej najgłębsza warstwa rzeczywistości ma charakter nadprzyrodzony, poznanie możliwe jest dzięki religii lub magii. Wśród ludzi panuje przekonanie, że świat trwa wiecznie, a jego poznanie nie jest możliwe za pomocą zmysłów.

Druga faza cyklu to kultura zmysłowa – zwana także sensorywną (Sorokin 1957: 27). Wychodzi ona z założenia, że świat jest zjawiskiem materialnym, który poznajemy poprzez zmysły – dotyku, węchu, wzroku czy słuchu. Kultura zmysłowa koncentruje się na doświadczeniach hedonistycznych.

Trzecią fazą cyklu Sorokina jest kultura idealistyczna, która jest formą pośrednią między kulturą zmysłową a ideacyjną, stanowi ich syntezę (Sorokin 1957: 28).

Sorokin objął badaniami okres 2500 lat (od roku 580 p.n.e. do roku 1920) (Gryko 2000: 169). Koncentrował się na kulturze europejskiej – greckiej oraz kulturze Zachodu. Dodatkowo odnosił się do kultury hinduskiej, babilońskiej oraz arabskiej. Stosowane przez niego metody statystyczne opierały się na prostych narzędziach. Na przykład w analizie nurtów filozofii w poszczególnych okresach posłużył się skalą, która oceniała poszczególnych filozofów z danego okresu. Ocena ta obejmowała liczbę monografii, częstotliwość cytowania, liczbę uczniów oraz liczbę dzieł tłumaczonych na inne języki. Jednak najwięcej uwagi Sorokin poświęcił wytworom kultury i sztuki. Przeanalizował wiele dzieł malarskich oraz rzeźb w różnych fazach cyklu.

Zasada podziału cyklu Sorokina oparta jest na wewnętrznych możliwościach rozwojowych każdego systemu społeczno-kulturowego. „Istnieje granica możliwości kultury, poza którą dana mentalność kulturowa ulega wyczerpaniu, traci możliwość ekspansji, nie jest już zdolna do rozwoju. Wtedy pojawia się mentalność przejściowa, synkretyczna, zawierająca elementy dawnej i nowej, by ustąpić wreszcie wschodzącej mentalności kulturowej, która – do czasu – cechuje się ekspansywnością, potencjałem twórczym, atrakcyjnością dla członków społeczeństwa. I tak cykl toczy się nieustannie” (Sztompka 2002: 516).

Kończąc analizę koncepcji, należy zauważyć, że Sorokin ujmuje zmianę społeczną w aspekcie kulturowym, a fazy cyklu (kolejne trzy stopnie systemów kulturowych) nie następują po sobie w sposób regularny. Cykl Sorokina nie jest zatem cyklem pozbawionym cech linearności.

⁵ Omówienie całości myśli Sorokina można odnaleźć w artykule: D. Leonarska, K. Wielecki (2013), *Pitirim Sorokin i jego absencja w polskiej socjologii*, „Roczniki Historii Socjologii”, z. 3.

⁶ Według Marii Wodzyńskiej-Walickiej (*Spóźniony słowianofil. Pitirima Sorokina filozofa kultury*, Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej, t. 27, 1981) Sorokina do sformułowania koncepcji cyklu inspirowały cykliczne historie rozwoju sztuki, np. Flindersa Petriego.

Przedstawiając współczesne koncepcje zmiany cyklicznej, należy wspomnieć o koncepcjach Oswalda Spenglera i Arnolda Toynbee'ego, którzy jednak opisują mechanizmy zmiany w odniesieniu do rozwoju oraz upadku cywilizacji. Prezentują oni swoisty cykl życia cywilizacji. Koncepcje te miały duży wpływ na formowanie się koncepcji cyklicznych różnego typu. Starając się ukazać fazy przemian określonej cywilizacji, pobudzały do myślenia o powtarzających się cyklach cywilizacji, przy czym Toynbee przyjmował, iż pewne cywilizacje są kontynuacjami innych, co w pewnym sensie prowadzi wprost do koncepcji cyklu cywilizacji. Postacią inicjującą cykliczny sposób myślenia o cywilizacjach był przede wszystkim Spengler⁷.

Filozof żyjący w latach 1880–1936 zaprezentował koncepcję cykliczną rozwoju cywilizacji w publikacji *Zmierzch Zachodu* wydanej po raz pierwszy w roku 1918 (Spengler 2014). Koncepcja ta zakłada, że postęp nie jest linearny, lecz stanowi sekwencję jednostkowych zdarzeń. Te zdarzenia utożsamiane są przez niemieckiego filozofa z okresami wysokich kultur (pojęcie wysokiej kultury nie jest przez Spenglera precyzyjnie definiowane). „To, że w historii ludzkości pojawia się nagle typ wyższej kultury, jest przypadkiem, którego sens wymyka się analizie. Być może jakieś nagłe wydarzenie na Ziemi wydobyci na jaw całkiem nową formę. Ale fakt, że mamy przed oczami osiem takich kultur – wszystkie o podobnej budowie, jednorodnym rozwoju i trwaniu – pozwala nam na porównawcze ujęcie” (Spengler 2014: 273).

Spengler twierdzi, że historia jest wyznaczana przez bieg wydarzeń w ramach konkretnych kultur, nie jest natomiast historią świata. „Każda kultura dysponuje swoimi własnymi odrębnymi i niepowtarzalnymi formami wyrazu w nauce, sztuce, literaturze, religii i filozofii” (Jelonek, Tyszka 2001: 19). Dla przykładu w cywilizacji grecko-rzymskiej takim fundamentem był kult ludzkiego ciała.

Według Spenglera każda kultura ma określony cykl trwania. Początkiem są narodziny, następnie rozwój, dojrzałość, aż po schyłek i upadek kultury. Istotne jest, według tego filozofa, że cykl życiowy kultur przebiega analogicznie do faz życia człowieka, na które składają się dzieciństwo, młodość, wiek dojrzały i starość. Okres życia kultur według Spenglera trwa około 1000 lat (Kołakowski 1980: 279).

Każda kultura, podobnie jak życie człowieka, ma swój czas trwania, okresy szczytu, rozkwitu, a następnie przesilenia. Sygnałem zbliżania do zenitu jest fakt, że wytwory kultury, takie jak język, sztuka czy system wartości, stają się nasycone oraz opanowane. W fazie starości natomiast kultura słabnie, przestaje być twórcza – jak wskazuje Spengler, „przestaje mieć chęć do życia” (Spengler 2014: 99).

Kiedy następuje zwrot w kulturze ku starości? Niemiecki myśliciel wskazuje na demograficzne podłoże transformacji. Jednym z sygnałów jest zmiana myślenia w życiu codziennym członków danej kultury, zwłaszcza w kwestii posiadania dzieci. Ograniczenie liczby urodzeń jest początkowo uzasadniane kwestiami materialnymi, by w późniejszym okresie stać się praktyką całej społeczności. W przeciwieństwie do koncepcji Pareto i Sorokina, Spengler nie przewiduje następnego cyklu życia określonej cywilizacji, natomiast na jej miejscu mogą powstać nowe cywilizacje.

Zagadnienie cyklicznego rozwoju i upadku cywilizacji stało się obiektem zainteresowań angielskiego myśliciela Arnolda Toynbee'ego żyjącego w latach 1889–1975, który był kontynuatorem myśli Spenglera. Wzrastanie cywilizacji według Toynbee'ego polega na tym, że dzieło stworzenia cywilizacji to sprawa oświeconych jednostek, natomiast masy pozostają wciąż na etapie społeczności pierwotnej. „W każdej rozrastającej się cywilizacji ogromna większość uczestników pozostaje w tym samym stanie spokojnej stagnacji co i członkowie statycznej społeczności pierwotnej” (Toynbee 2000: 198). Tak więc cywilizacje będące w rozwoju różnią się od statycznych cywilizacji czy też społeczności pierwotnych jedynie tym, że występują wśród nich wybitne jednostki. Cywilizacje są odpowiedziami na konkretne wyzwania. Potrafią ich udzielić, gdy występują wśród nich twórcze mniejszości. Gdy twórcze mniejszości nie istnieją lub pozostają niewysłuchane, cywilizacja upada.

W swojej koncepcji Toynbee wyróżnia dwadzieścia trzy pełne cywilizacje, funkcjonujące niezależnie od siebie (Toynbee 2000: 10). Każda przechodzi przez odrębny cykl dziejowy składający się z narodzin, wzrastania, załamania, następnie dezintegracji oraz rozkładu. W każdej fazie dochodzi do kilku sekwencji rozbijania oraz zebrania cywilizacji.

⁷ Warto jednak wspomnieć o rosyjskim filozofie Nikołaju Danilewskim, który już w 1863 r. zaproponował koncepcję analogicznego typu.

Pełny cykl cywilizacji składa się z czterech faz. Pierwsza to faza rozwoju cywilizacji. Czas jej trwania nie jest określony.

Druga faza to czas zaburzeń. Dochodzi w niej do pierwszej sekwencji rozbicia i zebrania cywilizacji. Trwa około 400 lat.

W trzeciej fazie, zwanej uniwersalnym prawem, następuje najsilniejsze wzmocnienie struktury wewnętrznej cywilizacji. Wtedy cywilizacja jest w najwyższym stadium rozwojowym. Po tym optymistycznym okresie następuje delikatny spadek oraz jeszcze mniejsze w swoim zakresie zebranie kończące fazę uniwersalnego państwa. Stadium to trwa 400 lat.

Ostatnią fazą życia cywilizacji jest interregnum, w którym to następuje gwałtowne rozbicie cywilizacji. Dochodzi do upadku cywilizacji, gdyż społeczeństwo traci zdolność do stawienia czoła wyzwaniom. Faza rozkładu trwa około 300 lat. Według Toynbee'ego zasada podziału cyklu oparta jest na czynnikach wewnętrznych struktury społecznej – występowaniu twórczych mniejszości.

Koncepcja cyklu pokoleń Howe'a i Straussa

Przejdźmy teraz do omówienia koncepcji z końca XX i początku XXI w. Nie znaczy to oczywiście, iż obok zaprezentowanych nie było innych. Od końca lat 80. XX w. swoje koncepcje hegemonii politycznej rozwijali George Modelski (1987) i Joshua S. Goldstein (1988). Niezwykle popularne były koncepcje cyklu polityki USA. Zaprezentowali je Arthur Schlesinger junior (1986), który kontynuował prace swojego ojca Artura Schlesingera seniora, a także Samuel P. Huntington (1993), Stephen Skowronek (2008) i Frank Klingberg (1996). W socjologii teoretycznej zaproponowała koncepcja cyklu morfogenetycznego Margaret Archer (1993). Jak widać, zdecydowana większość poszukiwań w tym kierunku ma miejsce w Stanach Zjednoczonych⁸.

Neil Howe oraz William Strauss⁹ w drugiej połowie lat 90. opracowali koncepcję cyklu pokoleń opartego na czterech fazach, zwanych przez autorów zwrotami. Zwroty mają swoje odpowiedniki w naturalnym cyklu: okres wzrostu (wiosna), dojrzewania (lato), dezorganizacji (jesień) oraz zniszczenia (zima) (Howe, Strauss 1997: 8). Schemat podziału cyklu opiera się na wzajemnym wpływie zmian ładu obywatelskiego i zmian w hierarchii wartości.

Przejście z jednej fazy cyklu do kolejnej jest poprzedzone historycznymi wydarzeniami, które zmieniającą system wartości, a następnie nastroje społeczne oraz kulturę. Cztery zwroty razem tworzą cykl bliski długości ludzkiego życia. Długość cyklu wynosi od około 80 do 100 lat. W każdym cyklu występują cztery typy pokoleń. Strauss i Howe twierdzą, że historia tworzy pokolenia, ale również pokolenia wpływają na bieg wydarzeń. Zwykle pierwsze roczniki z danego pokolenia rodzą się zaledwie kilka lat przed początkiem nowej fazy (zwrotu), kiedy to zmieniają się nastroje społeczne. Pierwsze roczniki żyjących pokoleń przechodzą do kolejnej fazy życia człowieka. Strauss i Howe wyróżnili cztery fazy życia człowieka, każda równa co do długości: młodość (*youth*)¹⁰ (0–21 lat), wschodząca dorosłość (*rising adulthood*)¹¹ (22–43 lat), wiek średni (*midlife*) (44–65 lat) oraz starość (*elderhood*) (66–87 lat). Ten model powtarza się we wszystkich cyklach. Każdy cykl składa się z czterech pokoleń, co jest powiązane z czterema fazami cyklu i czterema fazami życia człowieka.

⁸ W Stanach Zjednoczonych stale rozwijano różnego typu koncepcje cykli gospodarki, m.in. słynną koncepcję fal Ralphi Elliota próbującą opisać cykl działania giełdy. W USA podjęto także, kierując się jednak głównie zainteresowaniami natury ekonomicznej, próby budowania integralnych teorii cyklu obejmujących zarówno cykle naturalne, jak i społeczne; E. Dewey, E. Dakin (1949), *Cycles: The Science of Prediction*; New York; Puetz S. (2009), *The Unified Cycle Theory: How Cycles Dominate the Structure of the Universe and Influence Life on Earth*; Denver.

⁹ Neil Howe (ur. 1951) oraz William Strauss (1947–2007) rozpoczęli współpracę w końcu lat 80. Jej efektem była teza, że w historii amerykańskiej można dostrzec pewną regularność zmian w społeczeństwie, która wiąże się z pojawieniem się następujących po sobie pokoleń. Istotą ich pierwszej wspólnej publikacji *Generations: The History of America's Future 1584–2069* (Howe, Strauss 1992) był opis następstwa pokoleń w historii Ameryki Północnej. W swojej późniejszej publikacji z 1997 r. (*The Fourth Turning: An American Prophecy – What the Cycles of History Tell Us About America's Next Rendezvous with Destiny*) autorzy usystematyzowali i zaktualizowali swoją koncepcję, kładąc nacisk na uchwycenie cykliczności w zmianie pokoleniowej.

¹⁰ Strauss i Howe w książce *The Fourth Turning* zastępują pojęcie fazy młodości określeniem „faza dzieciństwa” (*childhood*).

¹¹ W późniejszym okresie autorzy zastąpili określenie „wschodząca dorosłość” (*rising adulthood*) terminem „młoda dorosłość” (*young adulthood*).

Autorzy koncepcji twierdzą, że należy przyjąć, iż zakres roczników obejmujących jedno pokolenie powinien wynosić tyle, ile długość jednej z faz życia człowieka – około 21 lat (Howe, Strauss 1992: 60). Strauss i Howe wskazują, że granice generacji są wyznaczone przez dwie istotne daty: rok urodzenia oraz wiek wejścia w dorosłość. Dodatkowym elementem określającym granice pokoleń są nastroje społeczne, które kształtują się pod wpływem wydarzeń historycznych.

W schemacie cyklu Straussa i Howe'a fundamentalne znaczenie ma porządek społeczny oraz system wartości. Porządek społeczny jest opisany przez dwie kategorie: dostępności porządku społecznego (*the availability of social order*) oraz zapotrzebowania na porządek społeczny (*the demand for social order*)¹². Jak twierdzą autorzy koncepcji pokoleniowej, te dwie składowe porządku społecznego zostały zaczerpnięte z koncepcji Talcotta Parsonsa.

Parsons sformułował tezę, według której społeczeństwo wkracza do nowej fazy, kiedy dostępność porządku społecznego lub zapotrzebowania na porządek społeczny rośnie albo maleje (Parsons, Bales, Shils 1953). Strauss i Howe'a zapożyczyli sposób myślenia od George'a Modelskiego (Howe, Strauss 1997: 38). Modelski z kolei opierał się na pracach Talcotta Parsonsa, tworząc własną koncepcję cyklu (Modelski 1987: 99).

Modelski stworzył koncepcję cykliczną w odniesieniu do stosunków międzynarodowych, zwaną teorią cykli hegemonicznych. Oparł ją na teorii funkcjonalnej Talcotta Parsonsa. George Modelski zwraca uwagę, że Parsons opisał model cyklu fazowego, wykorzystując badania Roberta Balesa dotyczące interakcji w małych grupach (Modelski 1987: 105).

Parsons opracował schemat czterech podstawowych funkcji systemu (zwanymi również problemami funkcjonalnymi), które zapewniają przetrwanie systemu. Schemat Parsonsa wpisuje się w mechanizm zmiany społecznej, zwany modelem cyklu fazowego (*the phase-cycle*) (Parsons, Bales, Shils 1953: 165). Schemat czterech wymagań funkcjonalnych systemu został nazwany skrótowo AGIL (Parsons 1971: 11). A – adaptacja (*Adaptation*), G – rozłokowanie celów i motywacji do ich realizacji (*Goal attainment*), I – integracja (*Integration*), L – podtrzymywanie wzorów i redukowania napięć (*Latent pattern maintenance*). Poszczególne funkcje tworzą wymiary (*dimensions*), przez które przechodzi system, a wymiary są różnicowane względem siebie na podstawie wzorów zmiennych (*pattern variables*). Parsons zaznacza, że wszystkie funkcje nie mogą być spełnione w jednym czasie równocześnie, dlatego też system przechodzi przez cztery fazy cyklu (Parsons, Bales, Shils 1953: 181). W dużych społecznościach cztery wymagania funkcjonalne zdefiniowane przez Parsonsa (A, G, I, L) odpowiadają czterem dużym podsystemom, obszarom spełniającym określone zadania w społeczeństwie (Gałganek 1992: 12).

Wzorując się na pracach Modelskiego i Parsonsa, autorzy cyklu pokoleń stworzyli schemat cyklu.

W pierwszej fazie rodzi się pokolenie proroków. Dostępność porządku społecznego jest wysoka, podobnie jak zapotrzebowanie na porządek społeczny. Instytucje stają się silne, zakorzeniony porządek społeczny wypiera stary system wartości. W fazie tej pokolenie artystów wkracza w dorosłe życie.

W drugiej fazie rodzi się pokolenie koczowników. To okres duchowej przemiany, która skutkuje pojawieniem się nowego systemu wartości. Duchowa przemiana jest wynikiem wkraczania pokolenia proroków w życie dorosłe. Dostępność porządku społecznego pozostaje wysoka, ale w fazie tej zapotrzebowanie na porządek społeczny jest już niskie. Zmiana ta doprowadza do podważenia obowiązującego porządku społecznego.

W trzeciej fazie rodzi się pokolenie bohaterów. Stary obywatelski ład zamiera, nowy system wartości zostaje zakorzeniony. Dostępność porządku społecznego jest niska, analogicznie niskie jest też zapotrzebowanie na porządek społeczny. Koczownicy wkraczają w życie dorosłe. Okres ten cechują silny indywidualizm oraz słaby porządek społeczny, który zamiera.

W ostatniej fazie rodzi się pokolenie artystów. Podważany jest obowiązujący system wartości, który w okresie kryzysu zawodzi. W fazie tej zachodzi silna potrzeba wzmocnienia słabych instytucji. Dostępność porządku społecznego jest niska, natomiast zapotrzebowanie na porządek społeczny wysokie. Bohaterowie wkraczają w życie dorosłe, stawiając czoła wyzwaniom fazy kryzysu.

¹² *The Four Turnings. The Anglo-American Saeculum*, <https://www.lifecourse.com/about/method/the-four-turnings.html> [dostęp 25.01.2022].

Zmiana społeczna jest więc wynikiem wchodzenia kolejnych pokoleń w fazę dorosłości. Odmienna specyfika typów pokoleń zależy z kolei od wydarzeń historycznych, które ukształtowały poszczególne roczniki. Proces kształtowania się generacji rozpoczyna się w dzieciństwie, jednak kluczowy moment stanowi wejście pokolenia w fazę dorosłości.

Tabela 1. Cykl pokoleń Howe'a i Straussa

Fazy cyklu	Dostępność porządku społecznego*	Zapotrzebowanie na porządek społeczny*	Porządek społeczny	System wartości	Pokolenie wchodzące w dorosłość
faza (wzlot)	1	1	zakorzeniony	zamiera	artyści
faza (przebudzenie)	1	0	podważany	pojawia się nowy	prorocy
faza (rozprężenie)	0	0	zamiera	zakorzeniony	koczownicy
faza (kryzys)	0	1	pojawia się nowy	podważany	bohaterowie

*1 – niskie, 0 – wysokie

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: N. Howe, W. Strauss, *The Fourth Turning: An American Prophecy – What the Cycles of History Tell Us About America's Next Rendezvous with Destiny*, Broadway Books, New York 1997, s. 8, 112.

Cykl pokoleń Straussa i Howe'a, podobnie jak cykl Pitirima Sorokina, ujmuje zmianę społeczną w aspekcie kulturowym. Zasada podziału cyklu Sorokina oparta jest na wewnętrznych możliwościach rozwojowych każdego systemu społeczno-kulturowego. Przejście z jednej fazy cyklu do drugiej następuje wówczas, kiedy wyczerpuje się potencjał do realizowania kreatywnych działań. Czynniki zewnętrzne, do których zaliczyć można podbój czy zmiany w środowisku naturalnym, mogą mieć wpływ jedynie na długość fazy poszczególnego cyklu. Ten sposób rozumienia cyklicznej zmiany społecznej jest bliski koncepcji cyklu generacyjnego Howe'a i Straussa. Obydwie koncepcje kładą nacisk na czynniki wewnętrzne, które są kluczowe dla mechanizmu zmiany. Istotne w koncepcji cyklu pokoleniowego zmienne zostały precyzyjnie określone – system wartości, porządek społeczny. W koncepcji Sorokina zaś brakuje jasno zdefiniowanych zmiennych.

Koncepcja cyklu sekularnego Piotra Turchina

Piotr Turchin¹³ jest badaczem interdyscyplinarnym. Jego badania obejmują takie dziedziny, jak ewolucja kulturalna, makrosocjologia czy też modelowanie matematyczne (Tryjanowski 2006: 162). Wykorzystując wiedzę z tych dyscyplin, Turchin przy współpracy z Sergeyem Nefedovem¹⁴ stworzył koncepcję cykli sekularnych¹⁵ (*Secular Cycles Theory*) (Korotayev, Malkov, Khaltourina 2006). Pełny cykl sekularny składa się z dwóch okresów, faz podstawowych – okresu integracji (*integrative phase*) oraz okresu dezintegracji (*disintegrative phase*).

Okres integracji ma dwie fazy – wzrostu (*expansion phase*) oraz stagflacji (*stagflation phase*), zwaną także fazą sprężania (*compression phase*). Okres integracji charakteryzuje się silnym porządkiem politycznym, w którym elity są zjednoczone. Instytucje są silne, co przekłada się na duży porządek społeczny.

¹³ Piotr Turchin opuścił Rosję (wówczas ZSRR) w 1977 r. wraz z ojcem, znanym fizykiem i cybernetykiem, Walentynem Turchinem, z przyczyn politycznych. Ojciec był krytykiem systemu komunistycznego. Turchin mieszka od dawna w USA, stąd też często używa się angielskiej formy jego imienia, czyli Peter. Zasadniczo jednak w literaturze polskiej imię to spolszcza się jako Piotr, np. Piotr Czajkowski.

¹⁴ Sergey Nefedov to emerytowany badacz Instytutu Historii i Archeologii Rosyjskiej Akademii Nauk.

¹⁵ Tematykę cyklu sekularnego podejmuje grupa rosyjskich badaczy: Piotr Turchin, Sergey Nefedov, Andrey Korotayev, Sergey Malkov. Przymiotnik sekularny (łac. *saeculum* – wiek) nie określa w tym przypadku, w jakiej sferze rzeczywistości zachodzi cykl, ale cechę długości jego trwania. W ten sposób autor koncepcji podkreśla długi czas trwania badanych przez siebie cykli.

Okres dezintegracji również składa się z dwóch faz – kryzysu (*crisis phase*) oraz depresji (*depression phase*). Okres dezintegracji charakteryzuje się słabym porządkiem politycznym, w którym elity są podzielone. Instytucje są słabe, co przekłada się na słaby porządek społeczny. W okresie dezintegracji słaby porządek polityczny przekłada się na duże prawdopodobieństwo wybuchu wojny domowej.

Piotr Turchin, tworząc podstawy cyklu sekularnego, był pod wpływem myśli średniowiecznego socjologa Ibn Chalduna¹⁶, który stworzył własny cykl polityczny (Turchin, Nefedov 2009: 30). Zasada podziału cyklu Ibn Chalduna jest oparta na solidarności, która z kolei wpływa na zmianę więzi społecznej łączącej członków danej społeczności. Zmniejszające się zagrożenie, wynikające z lepszego standardu życia w miastach, osłabia solidarność i więzi społeczne. Wyższy poziom cywilizacyjny pozwala na zwolnienie części członków społeczeństwa od stałej, codziennej pracy. Górne warstwy społeczne przestają wykonywać prace fizyczne, które są przeznaczone dla niższych warstw. Pojawiająca się niestabilność wewnętrzna oraz zagrożenia zewnętrzne powodują odrodzenie się solidarności i więzi (Bielawski 2000: 31).

Sekularny cykl wyznaczany jest przez trzy wzajemnie powiązane zmienne (Turchin, Nefedov 2009: 6). Pierwsza to zmienna ekonomiczna, w której najistotniejszą składową jest demografia. Druga to struktura społeczna. Turchin w szczególności zwraca uwagę na sposób, w jaki elity wchodzi w interakcję z resztą społeczeństwa oraz państwem. Ostatnią zmienną jest zmienna polityczna. Określa ona, na ile państwo jest stabilne i silne.

Kluczową zmienną wykorzystaną przez Turchina w cyklu sekularnym jest gęstość zaludnienia w odniesieniu do pojemności środowiskowej (*carrying capacity*) regionu lokalnego (Turchin, Nefedov 2009: 15). Wskaźnik ten określa „maksymalną wielkość populacji danego gatunku, jaka może występować w siedlisku; lub zdolność środowiska przyrodniczego do ponoszenia obciążeń związanych z życiem organizmów, w tym z działalnością człowieka. W tym ostatnim przypadku najczęściej oznacza maksymalną ilość zanieczyszczeń (np. ścieków), jaką można wprowadzić do ekosystemu (np. do rzeki) bez zachwiania równowagi ekologicznej (czyli tyle, ile system zdoła usunąć w procesach samooczyszczania). Ekosystemy przeciążone tracą stopniowo zdolność do regeneracji i ulegają degradacji” (Wilczyńska-Michalik, Świder 2010: 16).

Według Turchina wzrost populacji przekraczający produktywność zasobów ziemi ma fundamentalny wpływ na struktury społeczne i jest kluczowy w mechanizmie cyklicznej zmiany społecznej. Demografia bezpośrednio wpływa na ekonomię. Typowe zmiany towarzyszące wzrostowi liczby ludności to wysokie opłaty mieszkaniowe oraz wysokie ceny gruntów. Przyczyniają się one do wzrostu rozdrobienia gospodarstw rolnych oraz zwiększającego się stopnia urbanizacji miast. W miastach osiedlają się rolnicy, którzy posiadają zbyt mały obszar ziemi konieczny do utrzymania siebie i rodziny. Wzrost populacji przekraczający produktywność zasobów ziemi prowadzi do pogłębienia rozwarstwienia społecznego. W tych warunkach istnieje duże prawdopodobieństwo masowych protestów ludności. Według Turchina protesty te mają słabą siłę oddziaływania w sytuacji, kiedy elity są zjednoczone oraz kiedy państwo jest kontrolowane przez wojsko.

Pełny cykl Turchina składa się z czterech faz. Fazy wzrostu (*Expansion phase*), stagflacji (*Stagflation phase*), kryzysu (*Crisis phase*) oraz fazy depresji (*Depression phase*) (Turchin, Nefedov 2009: 33).

Jak zaznacza autor, cykl sekularny skupia się na „siłach endogennych reprezentujących wewnętrzne sprzężenia zwrotne między takimi zmiennymi strukturalnymi jak populacja, struktura społeczna i niestabilność” (Turchin, Nefedov 2009: 29). Zasada podziału cyklu opiera się na zmianie społecznej, której źródłem są zmiany w liczebności populacji oraz stopniu eksploatacji złóż naturalnych. Źródłem cyklicznej zmiany społecznej są czynniki środowiskowe.

W fazie pierwszej liczba ludności wzrasta, ale wskaźniki konsumpcji utrzymują się na niskim poziomie. Wpływ elit na życie społeczne jest niewielki. Rośnie solidarność społeczna oraz liczba osad wiejskich. W fazie wzrostu opłaty mieszkaniowe są niskie, podobnie jak ceny gruntów. Średnie zarobki utrzymują się na wysokim poziomie. Stabilność państwa oraz jego struktur społecznych rośnie.

W fazie stagflacji liczba ludności jest wysoka, a dalszy przyrost populacji powolniejszy. Wskaźnik konsumpcji osiąga wysoki poziom, co przyczynia się do dużej eksploatacji złóż. Wpływ elit na życie społeczne rośnie. Solidarność społeczna jest wysoka, lecz zaczyna spadać. Analogiczny trend ma miejsce w odniesieniu

¹⁶ Arabski myśliciel żyjący w latach 1332–1406.

do osad wiejskich. W fazie stagflacji opłaty mieszkaniowe są wysokie, podobnie jak ceny gruntów. Wskaźnik średnich zarobków spada do najniższego poziomu w cyklu. Stabilność państwa oraz jego struktur społecznych zaczyna spadać.

W fazie trzeciej, nazwanej przez Turchina fazą kryzysu, liczba ludności zaczyna spadać, podobnie jak poziom konsumpcji. Złóża naturalne oraz środowisko są wyeksploatowane, a wpływ elit na życie społeczne staje się wysoki. Zanika solidarność społeczna, liczba osad wiejskich się zmniejsza. W fazie kryzysu opłaty mieszkaniowe zaczynają spadać, podobnie jak ceny gruntów. Średni poziom zarobków zaczyna rosnąć, ale podlega silnym wahaniom. Stabilność państwa oraz jego struktur społecznych osiąga najniższy poziom. W fazie tej dochodzi do napięć społecznych, korupcji oraz silnych różnicowań ekonomicznych.

W fazie depresji liczba ludności jest niska, co jest wynikiem spadku urodzeń i wzrostu umieralności z fazy poprzedniej. Wskaźnik konsumpcji osiąga niski poziom, przez co eksploatacja złóż jest mniej intensywna. Wpływ elit na życie społeczne słabnie. Solidarność społeczna powoli zaczyna rosnąć, proces ma miejsce także w odniesieniu do liczby osad wiejskich. Wskaźnik urbanizacji jest wysoki, lecz zaczyna maleć. W fazie depresji opłaty mieszkaniowe są niskie, podobnie jak ceny gruntów. Wskaźnik średnich zarobków jest wysoki, lecz podobnie jak w fazie kryzysu, podlega on silnym wahaniom. Stabilność państwa oraz jego struktur społecznych jest niska, choć powoli zaczyna rosnąć.

Tabela 2. Cykl sekularny Piotra Turchina

	Faza integracyjna		Faza dezintegracyjna	
	faza wzrostu	faza stagflacji	faza kryzysu	faza depresji
liczebność populacji	wzrasta	wysoka	zaczyna spadać	niska
wpływ elit na życie społeczne	niewielki	rośnie	wysoki	spada
stabilność państwa oraz jego struktur społecznych	rośnie	zaczyna spadać	niska	powoli rośnie

Źródło: opracowanie własne na podstawie: P. Turchin, S.A. Nefedov, *Secular Cycles*, Princeton University Press, Princeton 2009, s. 33.

Analogicznie jak cykl pokoleń Howe'a i Straussa, cykl sekularny Turchina jest czterofazowy. Cykle te funkcjonują jednak wedle odmiennej zasady – źródłem zmiany społecznej w cyklu pokoleń są czynniki społeczne. Zmiana pokoleń oraz wydarzenia historyczne wpływają na zmianę systemu wartości i porządku instytucjonalnego, tworząc zasadę podziału cyklu. Jak zaznaczają autorzy cyklu pokoleń, historia tworzy pokolenia, ale też generacje wpływają na bieg wydarzeń. Zmiana społeczna w cyklu Turchina jest wynikiem zmian środowiskowych, nie zaś kulturowych. Cykl Howe'a i Straussa powstał w odniesieniu do zmian kulturowych, a inspiracją do podjęcia tej tematyki były dla autorów różnice między pokoleniami.

Zarys cyklu sekularnego Piotra Turchina jest podobny do koncepcji cyklicznej zaproponowanej przez Wilfredo Pareto. Istotą zmiany społecznej w cyklu Pareto są czynniki środowiskowe. Włoski myśliciel uznaje środowisko naturalne za najważniejszy element struktury społecznej. Ta cecha upodobania cykl Pareto do koncepcji cyklu sekularnego Turchina, w którym kluczowe znaczenie mają czynniki środowiskowe. W obydwu koncepcjach system społeczny nieustannie dąży do równowagi, a jego istotą są działania realizowane przez poszczególne jednostki.

Zakończenie

Jedną z fundamentalnych zasad trwania życia społecznego jest zachowanie pewnej elementarnej dozy ufności, jeżeli chodzi o przyszłość. Wizja przyszłości musi korespondować w pewien sposób z tym, co odbierane jest jako terażniejszy stan rzeczy.

Gdy sytuacja teraźniejsza jest postrzegana jako stabilna, to satysfakcjonujący poziom ufności z reguły zapewnia jakąś wizję zmiany linearnej lub wręcz postępu. Przekonanie o tym, iż bieg spraw pozostanie niezmienny lub też będzie połączony z udoskonalaniem pewnych aspektów życia zbiorowego, pobudza ufność społeczeństw co do przyszłych wydarzeń.

Inaczej sprawy się mają, gdy sytuacja danego społeczeństwa jest przez nie samo diagnozowana jako niestabilna. Stan rzeczy w porównaniu z tym, co miało miejsce w nieodległej przeszłości, jest postrzegany jako gorszy. W tym kontekście wizja zmiany linearnej nie przynosi nadziei, lecz raczej budzi przerażenie. Jest ona gwarancją tego przecież, iż niepożądany stan rzeczy będzie trwał lub że będzie się dalej pogarszał.

Pewną dozę nadziei może natomiast w tej sytuacji gwarantować wizja cyklicznej zmiany społecznej. Z reguły pokazuje ona, iż oto teraz znajdujemy się w jakiejś negatywnej fazie cyklu, lecz już wkrótce znajdziemy się, dzięki cyklicznej dynamice społecznej, w rzeczywistości znacznie lepszej pod względem społecznym, kulturowym lub ekonomicznym.

Powyzsza uwaga dotyczy oczywiście kształtu recepcji obydwu typów zmiany społecznej, a nie ich prawdziwości. Ta bowiem zależy od faktów, a nie od zbiorowych lęków lub nadziei.

Zaprezentowane powyżej koncepcje Pareto i Sorokina powstawały w okresie postrzeganym przez ówczesne społeczeństwa jako wyjątkowo niestabilny. Pierwsza i druga wojna światowa, kryzys ekonomiczny lat 30. XX w. podważyły poczucie stabilności całych społeczeństw.

Powstałe w tym czasie i niesłychanie wtedy popularne koncepcje cyklicznej zmiany społecznej przywracały poczucie nadziei. Pareto przede wszystkim podkreśla wagę czynnika czysto społecznego. Jego koncepcja zakładała iż, zgodnie z opisywanym przez autora mechanizmem wymiany elit, po rządach nieskutecznych i niewiarygodnych elit społecznych nadejdą rządy elit bardziej wiarygodnych i operatywnych.

Sorokin swoją diagnozę przesunął na inny plan, na plan kultury. Faza kultury sensytywnej w dziejach cywilizacji europejskiej będzie nieuchronnie się kończyć. Nadejdzie nowa faza, ideacyjna, i przyniesie ze sobą nowe zasoby energii społecznej umożliwiającej rozwiązanie problemów, które dotychczas wydawały się nierozwiązywalne.

Podobnie na dwóch planach, kulturowym i społecznym, starają się uchwycić cykliczną przemianę społeczeństw koncepcje z przełomu XX i XXI w. Dla Howe'a i Straussa rzeczą zasadniczą są zmiany w hierarchii wartości kolejnych pokoleń. Dla Turchina zaś kształt funkcjonowania elit społecznych i solidarności społecznej.

Wyraźnie widać, iż w porównaniu z koncepcjami z pierwszej połowy XX w. wspomniane tutaj koncepcje mają charakter zdecydowanie bardziej wielopłaszczyznowy. Howe i Strauss do zmian w hierarchii wartości dodają zmiany ładu społecznego. Turchin bardzo mocno podkreśla znaczenie czynników demograficznych i środowiskowych.

Już Sorokin starał się tworzyć dla swoich koncepcji szeroką bazę danych historycznych odwołującą się do różnego typu współczynników ilościowych. Badacze przełomu wieków XX i XXI poszli w tym kierunku zdecydowanie dalej, dzięki pojawieniu się technik informatycznych.

Zarówno Howe i Strauss, jak i Turchin są przekonani co do tego, iż obecna sytuacja społeczna, w planie globalnym, ma charakter kryzysowy¹⁷. To poczucie kryzysowości dzieli z wieloma innymi teoretykami, politykami i szerokimi kręgami społecznymi. Cykliczność ich koncepcji dodaje jednak otuchy oraz może rodzić nadzieję na odnowę i odrodzenie.

Jak na razie obydwie koncepcje są popularne w Stanach Zjednoczonych, ale i tam nie są przyjmowane bezkrytycznie. Czy świadczy to o tym, iż poczucie kryzysu jest sztucznie wyolbrzymione, czy też o tym, iż świadomość społeczna nie dojrzała do przyjęcia odpowiedniej diagnozy? Odpowiedzi na to pytanie może udzielić tylko przyszłość.

¹⁷ Turchin przewidywał pewien punkt zwrotny, jeżeli chodzi o jego koncepcję cykliczną około roku 2020; <https://wszystkoconajwazniejsze.pl/peter-turchin-ameryka-przed-powaznym-wstrzasem/>.

Bibliografia

- Archer M. (1993), *Realist social theory: the morphogenetic approach*, Cambridge University Press, cz. 2. *Morfogeneza – ramy wyjaśniające realizmu*. „Uniwersyteckie Czasopismo Socjologiczne” nr 10, 2015.
- Bielawski J. (2000), *Ibn Chaldun*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Bieńkowski M. (2018a), *Medialny obraz dzieciństwa przedstawicieli pokolenia „Baby boomers” i „Pokolenia X”*. *Wokół teorii cyklu pokoleniowego Williama Straussa i Neila Howe’a*. „Kultura – Media – Teologia”, nr 32.
- Bieńkowski M. (2018b), *Socjologiczna koncepcja cyklu pokoleniowego Neila Howe’a i Williama Straussa*. „Człowiek – Niepełnosprawność – Społeczeństwo”, nr 4 (42).
- Dereczyński W., Jasińska-Kania A., Szacki J. (1975), *Elementy teorii socjologicznych*. Warszawa: Wydawnictwo PWN.
- Flota M. (2020), *Teoria cykli pokoleniowych Straussa-Howe’a w świetle wcześniejszych teorii*. „Konteksty Społeczne”, t. 8, nr 2 (16).
- Gałganek A. (1992), *Zmiana w globalnym systemie międzynarodowym. Supercykle i wojna hegemoniczna*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Goldstein J.S. (1988), *Long Cycles: Prosperity and War in the Modern Age*. Yale University Press.
- Gryko C. (2000), *Integralna teoria kultury Pitirima A. Sorokina*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Howe N., Strauss W. (1992), *Generations: The History of America’s Future 1584–2069*. New York: HarperCollins.
- Howe N., Strauss W. (1997), *The Fourth Turning: An American Prophecy – What the Cycles of History Tell Us About America’s Next Rendezvous with Destiny*. New York: Broadway Books.
- Huntington S.P. (1993), *The third wave: Democratization in the late twentieth century*. Oklahoma Press.
- Ibn Chaldun (1958), *The Muqaddimah: An introduction to history*. Translated from the Arabic by Franz Rosenthal. New York: Pantheon Books.
- Jelonek A.W., Tyszka K. (2001), *Koncepcje rozwoju społecznego*. Warszawa: Wydawnictwo Scholar.
- Klingberg F. (1996), *Positive Expectations of America’s World Role: Historical Cycles of Realistic Idealism*. Lanham, Md: University Press of America.
- Kołąkowski A. (1980), *Spengler*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Korotayev A., Malkov A., Khalitourina D. (2006), *Introduction to social macrodynamics. Secular Cycles and Millennial Trends*. Moscow: Russian Academy of Sciences.
- Kowalski M. (2016), *Cykle pokoleniowe w czasie i przestrzeni*. „Przegląd Geograficzny”, t. 88, nr 4, s. 489–510.
- Kuhn T. (2012), *The structure of scientific revolutions*, 50th anniversary edition. Chicago: University of Chicago Press.
- Leonarska D., Wielecki K. (2013), *Pitirim Sorokin i jego absencja w polskiej socjologii*. „Roczniki Historii Socjologii”, z. 3.
- Mirkowska Z. (2017), *Czy teoria pokoleń wyjaśnia naszą przyszłość?*. „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu”, nr 475, Wrocław.
- Modelski G. (1987), *Long Cycles In World Politics*. Seattle and London University of Washington Press.
- Pareto V. (1916), *Traité de sociologie Générale*. Paryż: Librairie Payot.
- Pareto V. (1935), *The Mind and Society*. London: Jonathan Cape.
- Pareto V. (1994), *Uczucia i działania. Fragmenty socjologiczne*. Wybór, wstęp i redakcja naukowa A. Kojder. Warszawa: PWN.
- Parsons T. (1971), *The System of Modern Societies*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Parsons T., Bales R.F., Shils E. (1953), *Working Papers in the Theory of Action*. Glencoe: Free Press: 165–199.
- Schlesinger A.M. Jr. (1986), *The Cycles of American History*. Boston: Houghton Mifflin.
- Skowronek S. (2008), *Presidential Leadership in Political Time: Reprise and Reappraisal*. University Press of Kansas.
- Skudrzyk P. (1952), *Losy cywilizacji według Arnolda J. Toynbee’ego*. Katowice: Towarzystwo Zachęty Kultury.
- Sorokin P. (1928), *Contemporary Sociological Theories*. New York and London: Harper and Brothers.
- Sorokin P. (1957), *Social and Cultural Dynamics*. Boston: Porter Sargent Publisher.
- Sorokin P. (2009), *Ruchliwość społeczna*. przeł. J. Słomczyńska, przedmowa H. Domańskiego, Warszawa: IFiS PAN.
- Spengler O. (2014), *Zmierzch Zachodu*. Warszawa: Wydawnictwo Aletheia.
- Stefaniuk M. (2001), *Teoria Elit Vilfreda Pareta*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Szacki J. (2002), *Historia myśli socjologicznej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Sztompka P. (2002), *Socjologia, analiza społeczeństwa*. Warszawa: Znak: 512–517.

- Sztompka P. (2005), *Socjologia zmian społecznych*. Warszawa: Znak.
- Toynbee A. (2000), *Stadium historii*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Tryjanowski P. (2006), *Imperiów wznosy i upadki – czyli wojna, pokój i znowu wojna*. Nowy Jork: Press <https://peterturchin.com/PDF/Tryjanowski.pdf> [dostęp 10.02.2022].
- Turchin P. (2003), *Historical dynamics: why states rise and fall*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Turchin P., Nefedov S.A. (2009), *Secular Cycles*. Princeton: Princeton University Press: 6–37.
- Wilczyńska-Michalik W., Świder K. (2010), *Założenia koncepcji ekologicznego śladu i przykłady obliczeń dla dużych miast*. Kraków: Instytut Geografii Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej.